

Veel blijft echter onduidelijk, zoals Wierda ook nadrukkelijk meldt. Werkte het Domus Parva als een soort B-merk van het fraterhuis? Schreven alleen scholieren, of werd er ook werk uitbesteed aan professionals van buiten? En, intrigerende vraag, waarom accepteerden de fraters die slordigheden in de productie van de scholieren waarover zij toezicht uitoefenden, wanneer ze zelf eerder tot perfectionisme geneigd waren?

Van Agnietenberg naar Sarijsgroep, van Sarijsgroep naar atelier-productie, van atelier-productie naar Domus Parva. Zo heeft de auteur de band tussen haar handschriften en de Zwolse scholieren aannemelijk weten te maken. Als toegift beschrijft ze kort een nieuw handschrift dat toen haar onderzoek al afgesloten was bij een antiquariaat opdook. Het ondergraaft haar conclusies niet. De moderne devoten zelf en de klanten voor wie de handschriften bestemd waren komen enigszins beknopt aan de orde, en veel meer dan dat er opvallend veel handschriften voor vrouwen geproduceerd werden valt er niet over te zeggen.

Wierda besluit haar fraaie dissertatie met de constatering dat Zwolle dankzij haar onderzoek zijn 'plaats als belangrijk centrum van boekproductie in de late vijftiende eeuw eens te meer bewezen' heeft (169). De laat-twintigste-eeuwse uitgever Waanders heeft deze traditie niet willen beschamen en *De Sarijs-handschriften* ruim opgezet en fraai verzorgd doen verschijnen. Alleen een register ontbreekt.

F. J. Kossmann

1 L. S. Wierda, 'Handschriftenproductie op de Agnietenberg? Herwaardering van betekenis en omvang van een oostnederlands scriptorium', *Zwols historisch jaarboek 1988* (Zwolle, 1988) 7-34.

2 M. Caron 'Materiële cultuur van het fraterhuis te Zwolle (1400-1500)'; J. Hagedoorn en I. Wormgoor, *Domus Parva. Het eerste huis van de Moderne Devoten te Zwolle* (Zwolle, 1987) 57-71, met name 64 vlg.

J. Jansen, *Brevitas. Beschouwingen over de beknoptheid van vorm en stijl in de renaissance* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995; Hilversum: Verloren, 1995, 2 dln., 946 blz., ISBN 90 6550 511 3).

De neerlandicus en neolatinist Jeroen Jansen promoveerde in 1995 op een dissertatie waarin hij de vraag stelde naar de functie van de *brevitas*, de beknoptheid of bondigheid, in de humanistische literatuur van ca. 1550-1670. Zijn roeping getrouw onderzocht hij hiervoor zowel de belangrijkste landstalen als het Neolatijn. Zijn eruditie is bewonderenswaardig en hij zet zijn betoog duidelijk uiteen. De Latijnse termen en citaten zijn adequaat en helder vertaald, zodat ook de klassiek minder geschoolde lezer met aandacht de uiteenzetting kan blijven volgen. De studie valt in drie gedeelten uiteen. Allereerst komt de eigenlijke functie van de *brevitas* aan de orde. Oorspronkelijk behoorde de *brevitas* niet tot de klassieke *virtutes dicendi*; zij is geen stijlqualiteit als zodanig. Dat neemt niet weg dat de *brevitas* als navolgenswaardig werd aangeprezen. De auteur onderscheidt een heldere, *perspicua brevitatis*, gericht op duidelijkheid en en verstaanbaarheid, tegenover de *obscura brevitatis*, die raadselachtigheid ten doel had en bijvoorbeeld in zinspreuken en emblemata haar toepassing vond. Een tweede verschil maakt hij tussen de op welsprekendheid gerichte elocutionele *brevitas* en de op bevattelijkheid gerichte dispositionele *brevitas*. Binnen deze tweede, functionele groep, is een onderverdeling mogelijk tussen relatieve en absolute dispositionele *brevitas*, dat wil zeggen dat in het eerste geval de spreker zoveel mogelijk vermijdt om uit te weiden, terwijl in het tweede geval een zo groot mogelijk korthed in omvang en tijdsduur wordt nagestreefd. Overigens hanteert de auteur de termen 'bondig' en 'beknopt' als synoniemen, terwijl er iets voor te zeggen zou zijn om 'kort' en 'beknopt' negatiever te waarderen dan 'bondig', dat tegelijkertijd ook zeggingskracht

suggereert. Maar dit terzijde. Met tal van vondsten uit klassieke en Neolatijnse auteurs wordt duidelijk gemaakt dat de *brevitas* een belangrijke maatstaf is geweest in de beoordeling van het schrijverschap. Als voorbeeld van een grootmeester in het Nederlands krijgt Constantijn Huygens bijzondere aandacht.

In het tweede deel behandelt de auteur de navolging van de klassieke voorbeelden van de *brevitas*, in het bijzonder naar aanleiding van Justus Lipsius' bewondering voor Tacitus en Seneca. De grote Nederlander bepleitte bijvoorbeeld heldere conciesheid in de briefstijl. Het werk van Tacitus, waarvan Lipsius nieuwe edities bezorgde, had met name een voorbeeld-functie voor historici, zoals bekend te onzent voor P. C. Hooft. Een afzonderlijke plaats geeft de auteur aan het Laconisme of de Spartaanse bondigheid. Het streven naar *brevitas* in de Nederlandse situatie, zowel in het Neolatijn als in de moedertaal, wordt aangetoond in het werk van Heinsius, Grotius, Barlaeus en Vossius, respectievelijk in dat van Jan van Hout, Spiegel en Coomhert, waarbij ook Goropius Becanus en Stevin ter sprake komen.

Het derde deel, dat met een *Fremdkörper* een *case study* heet, belooft een onderzoek te zijn naar stijlopvattingen aan het hof en in de politiek. De analyse van de Nederlandse situatie blijft echter steken in vage beschouwingen. De idee van de *brevitas* raakt sterk op de achtergrond en maakt plaats voor denkbeelden ten aanzien van taaizuiverheid en verstaanbaarheid in het algemeen. De korte beschouwing, na een zoveelste 'inleiding', over de beknoptheid als ideaal in het hofse en politieke milieu, kan dit derde deel als zodanig niet redden.

Was de auteur zo verstandig geweest om het derde deel weg te laten en later nog eens als zelfstandige studie, met een meer toegespitste vraagstelling te publiceren, dan zou zijn dissertatie daarmee sterk gewonnen hebben. Hij neemt zich al tegen de lezer in bescherming door zelf te refereren naar de discrepantie tussen thema en omvang van zijn studie: bijna duizend dichtbedrukte bladzijden. Dat neemt niet weg dat dit boek eenvoudigweg te dik is. Te vaak slaat hij een zijweg in waar dat niet strikt noodzakelijk is: in totaal telt het boek vierentwintig keer een 'inleiding'. Te vaak citeert hij dezelfde bronnen en te vaak vallen termen als 'we zagen reeds' en 'zoals gezegd'. Overigens als voorbeeld van aandachtig lezen: aardig is het humanistengrapje om Erasmus' geboortejaar op bladzijde 83 op 1467 te stellen en op bladzijde 128 op 1469, maar het geboortejaar van Montaigne is er twintig jaar naast, tot tweemaal toe.

Weliswaar toont de auteur ons een schat aan informatie, maar een eigen oordeel ontbreekt dikwijls. Op bladzijde 261 en 269 geeft hij verscheidene oordelen weer, terwijl ik juist van deze schrijver een eigen mening verwacht. Op bladzijde 202 vermeldt hij uit de tweede hand dat in de Leidse universiteitsbibliotheek een exemplaar van Lipsius' Tacitus-editie bewaard is gebleven, met annotaties van Hooft. Er op af, zou je dan zeggen! Maar nee. Als historicus zou ik graag het bevoegde oordeel van een neerlandicus-neolatinist willen vernemen hoe het nu met Hooft's navolging van Tacitus gezeten heeft, maar alweer nee: het oordeel van een andere historicus was voor Jansen al genoeg om deze kwestie verder te laten rusten. Bovendien blijft in het hele boek de afhankelijkheid van de Duitse studies over stijlonderzoek merkbaar. Nog op de voorlaatste bladzijde komt de auteur niet los van zijn Duitse steunpunten en een eigen besluit ontbreekt. Het boek krijgt daardoor iets van een symfonie die maar niet eindigen wil. Wanneer de auteur dan in zijn nabeschuiving op pagina 446 een zesregelig citaat geeft uit zijn conclusie op bladzijde 439, krijgt dat iets van een toegift voor een half lege zaal. Ik zou op hem de woorden van toepassing willen brengen die hijzelf voor Vossius — geen geringere! — bezigt: 'in wezen een onderwijzer, een uitlegger' in wiens werk 'de veelheid aan citaten en mede hierdoor de gecompliceerde structuur slechts door een strenge paragraafindeling konden worden beheerst' (270). De auteur heeft de *brevitas* van tal van zijden tegen het licht gehouden, maar hij wist haar niet toe te passen.

Pierre Jeannin, *Marchands du Nord. Espaces et trafics à l'époque moderne*, Ph. Braunstein en J. Hoock, ed. (Parijs: Presses de l'Ecole Normale Supérieure, 1996, xx + 331 blz., FF 190,-, ISBN 2 7288 0216 5).

Dit boek is een hommage aan de Franse economisch-historicus Pierre Jeannin en bestaat uit een keuze van twaalf artikelen uit zijn omvangrijke oeuvre. Het initiatief is voortgekomen uit de staf van de Ecole Normale Supérieure in Parijs en de beide redacteurs, Philippe Braunstein en Jochen Hoock, hebben zich moeite getroost om een selectie te maken die recht doet aan zowel de inhoudelijke diversiteit als het methodologisch vernieuwende in het werk van Jeannin. De twaalf artikelen zijn opnieuw geredigeerd en voorzien van een homogene annotatie. Het boek is goed verzorgd. Er is zowel een vóór- als een nawoord en zelfs enige bespiegelingen achteraf van Jeannin zelf; een volledige bibliografie van de gelauwerde ontbreekt evenmin.

De artikelen hebben betrekking op de handel en scheepvaart op de Oostzee in het pre-industriële Europa. Ze zijn ondergebracht in drie afdelingen. De eerste betreft de trends op lange termijn en de globale handelspatronen. De tweede afdeling gaat nader in op specifieke handelsproducten zoals graan, hout, zout en wapens terwijl afzonderlijke handelspartners en kooplieden van verschillende nationaliteit aan bod komen in de derde en laatste afdeling van het boek. Elke afdeling vangt aan met een artikel van Jeannin dat als toonaangevend kan worden bestempeld voor zijn werk op het betreffende deel terrein. Het kan dan ook niet anders dan dat de eerste afdeling, en daarmee het hele boek, opent met het klassiek geworden artikel uit *Revue historique* uit 1964 waarin Jeannin de vaart door de Sont lanceerde als barometer voor de economische activiteiten in West-Europa in de zestiende tot en met achttiende eeuw. In de tweede afdeling wordt de toon gezet door de analyse van prijzen, kosten en winsten in de graanhandel op de Oostzee, een bijdrage die oorspronkelijk was opgenomen in het *Festschrift* voor Wilhelm Abel uit 1974. In de derde afdeling wordt deze rol vervuld door één van de allereerste artikelen die Jeannin ooit publiceerde, een relaas uit 1956 over de economische betrekkingen tussen Antwerpen en de Oostzee gedurende de zestiende eeuw die uiteraard veelal verwijst naar de oudere literatuur.

De bundel geeft een goede indruk van de grote reikwijdte van Jeannins werk. Dit betreft zowel het raadplegen van uiteenlopende archivalische bronnen uit de vroegmoderne tijd als het kennismaken van de literatuur in meerdere Europese talen. In methodologisch opzicht wisselen gedegen kwantitatieve analyses en beschrijvingen op basis van puur kwalitatieve bronnen elkaar af. De lezer treft een aardig aantal grafieken aan die ontleend zijn aan de gepubliceerde Sonttoltabelen, bijvoorbeeld met betrekking tot de zoutvaart, maar ook opmerkingen over vertaaltechnische problemen bij het gebruiken van een Russisch document uit de vroege zeventiende eeuw. De verzamelde artikelen geven hierdoor iets prijs van de uitzonderlijke intellectuele capaciteiten van Pierre Jeannin.

De eerste bijdrage dateert uit 1956, de laatste uit 1982. Logischerwijs weerspiegelen ze de wetenschappelijke discussie zoals deze toen onder de economisch-historici van het vroegmoderne Europa werd gevoerd. Zo is de bijdrage over de handel op Narva aan het begin van de zeventiende eeuw, overigens een artikel dat oorspronkelijk in het Pools verscheen, sterk toegesneden op het werk van de Zweedse historicus Artur Attman over het continue tekort op de betalingsbalans van West-Europa met Rusland. Voorts is de actualiteitswaarde van het artikel, dat het meest direct de positie van de Hollandse kooplieden aanroert, ontegenzeggelijk verminderd door de latere publicaties van Jonathan Israel en de daaruit voortvloeiende discussie. Dat is onvermijdelijk bij het bijeenbrengen van publicaties uit een academisch loopbaan die meer dan vier decennia in de tijd teruggrijpt maar er is hier ook weinig ondernomen om de geselecteerde artikelen in de huidige historiografische context te plaatsen.

Bundels zoals deze worden veelal met beperkt enthousiasme bejegend door commerciële